

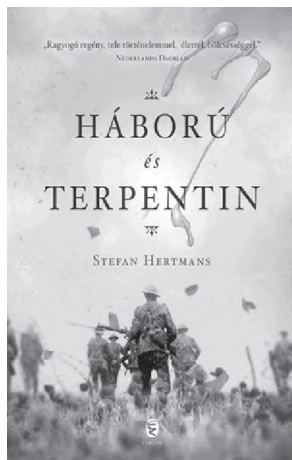
KATONA ÉS FESTŐ

Stefan Hertmans: Háború és terpentin

Feltűnő, hogy milyen sok jó holland és flamand író van csupán egyetlen könyvével (úgy, ahogy) jelen a magyar köztudatban, aligha véletlenül azzal, amelyet biztosan nem tervezett, és a legszívesebben sohasem írt volna meg. Van der Heijdennek, Thomésének és Enquistnek kizárólag a gyermeke haláláról szóló műve ismert magyar fordításban. Látszólag a nálunk teljesen ismeretlen, de saját hazájában és angol–német nyelvterületen méltán számon tartott költő, prózaíró és esszéista Stefan Hertmans *Háború és terpentinje* is ezeknek a könyveknek a sorába tartozik. Ugyanúgy a véletlennek köszönheti a születését, mint a fent említett művek, és hasonlóképpen nem kis részt a tabutöréssel magyarázható díjakban is megnyilvánuló sikere: Hertmans szövére merete és tudta tenni az első világháborús belga front borzalmaival és a vallomáshadvezetés súlyos felelősségét. A „háborús történet” címke mégis félrevezető. Noha egy első világháborús beszámoló áll a középpontjában, „egy talált tárgy”, két, nagyapja önéletrajzi feljegyzéseit tartalmazó füzet, de a könyv nem a háborúról, legalábbis nem *csak* a háborúról szól. Igaz, Hertmans maga is ludas abban, hogy félreolvasható a műve. Ez a szerző, pontosabban a szerző-elbeszélő által felkínált és az eddigi kommentárokból, recenziókból ítélve igen elterjedt olvasat elég különös, mivel a három részre tagoló könyv első egysége, amely a *Háború és terpentin* keletkezéstörténetének ismertetésén kívül a nagyapa fiatalkorát mutatja be, sokkal érdekesebb, ha tetszik, regényesebb, mint az első világháborús beszámolót a gyakori kurziválásból ítélhetően elvileg szinte változtatás nélkül közlő második, és a harmadik, amely a nagyapa későbbi, rejtekező életének, a fiatalkori szenvedésekre és a háborúra mintegy ráadásaként kapott éveinek, valamint a szerző saját eszmélésének a krónikája. A harmadik, befejező egység haloványsága annál szembetűnőbb, mivel a könyv szerkezete a nyomozásra épül, arra, hogy a végén fény derül egy titokra... Már ebből is látható, hogy a *Háború és terpentin* anyaga lényegében a szerzői szándék ellenére működik és érvényesül – ami egyébként inkább javára, mint kárára válik a könyvnek.

A *Háború és terpentin* Hertmans számára természetesen adódó, ugyanakkor nagyon problematikus formája a könyv keletkezésének történetével függ össze.

Nagyapja pár hónappal a halála előtt Hertmansra bízta azt a két füzetet, amelybe ifjúságának emlékeit, illetve első világháborús élményeit jegyezte fel idős korában. Hertmans, aki akkor még nem is gondolta, hogy egyszer író lesz, harminc évig halogatta, hogy egyáltalán beléjük nézzen. Amikor a 2010-es évek elején olvasni kezdte a szöveget, megrohanták a nagyapjával kapcsolatos emlékek, amelyekbe nem kevés bűn-

Fordította Fenyves Miklós
Európa Kiadó
Budapest, 2016
358 oldal, 3490 Ft

tudat vegyült: nagyapja nagyon szerette, sokat foglalkozott vele kis korában, ő azonban – és ez a könyv írása során tudatosult benne csak igazán – szinte semmit sem tudott róla. Attól tartott, hogy az évforduló alkalmával a piacot elárasztják majd a háborúval foglalkozó történeti munkák és a nagyapjához hasonló személyes visszaemlékezések. Ráadásul a feljegyzések kicsit suta, régies flamand nyelven íródtak. Végül mindezek miatt úgy határozott, hogy nem a nagyapa „könyvét” adja ki, hanem mintegy újrírja a nagyapja által elmesélt történetet, még pontosabban egy róla szóló könyvet ír a rá hagyott feljegyzések alapján, illetve azok felhasználásával. Ezáltal persze az elkészült könyv a sajátja is lett, két értelemben is: mint a nagyapja utáni szeretetteli nyomozásának – és ezzel párhuzamos megtisztulásának, vagy legalábbis bölcsőbbé válásának – a krónikája, és mint a saját írói életművének a része.

Hertmans könyve olvasható dokumentumregényként is. Megismerhetjük belőle Urbain Martien életét, aki 1891-ben született Gentben, szegény családban, egy templomi festő gyermekeként, kovácsműhelyben dolgozott, majd katonaiskolát végzett. Részt vett az első világháborúban, kitüntette magát a harcokban, többször is megsebesült. Közvetlenül a háború vége után megismerte élete nagy szerelmét, aki azonban nem sokkal később elpusztult az 1919-es spanyolnátha járványban. Martien egy idő múlva elvette szerelme jóval idősebb nővérét. További hosszú élete meglehetősen eseménytelenül telt – de erről már nem szólnak a feljegyzései. A *Háború és terpentín* azonban több – és érzésem szerint kevesebb – is ennél. Nagyapja (és nagyapja szüleinek) kronologikusan el-, illetve újramesélt történetét Hertmans a saját, azzal kapcsolatos nyomozásának és emlékidézésének az úgyszintén kronologikusan előadott történetébe ágyazva adja elő. Ez a döntés problematikus, vagy legalábbis meglehetősen ügyetlenül kezelt formát eredményezett, a hagiografikus igyekezet és a könyvvé, sőt, regénnyé kerekítés szándéka végig keresztezi egymást. Az olvasóban a cselekmény előrehaladtával óhatatlanul felmerül a kérdés, honnan tudhatta volna Hertmans, hogy a nagyapja feljegyzéseivel való találkozása alkalmas tárgy, alapja lesz egy olyan könyvnek, amelyet tervezett? Honnan tudhatta, hogy a nyomozás végül eredményre vezet, mivel kiderül, hogy nagyapjának volt néhány nagy titka? És főleg, hogy az derül ki majd, hogy a közvetlen alkotásra való képtelensége, illetve néhány lemásolt festmény (Velázquez, Rembrandt, Van Dyck) rejtje nagyapja életének nagy titkait? Merthogy Hertmans a másolást, a rá bízott feljegyzések átmásolását, újramondását tette meg a saját emlékezéseinek alapszólamává, és a legtöbb filozofikus reflexiója is a másolás, a valóság és/vagy igazság kérdése, illetve az autenticitás problémája körül forog. Zavaró az is, hogy miközben mint a könyv igencsak tétovának ábrázolt szereplője fokozatosan eljut odáig, hogy pontosabb képet alkosson magának nagyapja lényéről és sorsáról, addig a könyv írójaként végig úgy szerkeszt, úgy helyezi el nagyapja életének hangsúlyait, egyébként felettébb biztos kézzel, mintha nem lenne tudatában annak az árnyalt tudásnak, amelyet mint a könyv szereplője megszerzett-megszerez, illetve amelyet az általa megírt könyv rejt.

Már a címbe is a háború és a szenvedésekre gyógyírt kínáló festészet szerepel párban. Hertmans a háborúval, vagy inkább a második természetévé vált katonás szellemmel magyarázza, hogy a nagyapja „finomfestő” lett, illetve hogy képtelen volt önálló alkotásokban kifejezni magát, és a másolás kerülőútjára volt szüksége ahhoz, hogy szublimálja és alig észrevehető módon megfogalmazza a saját rejtett lelki tartalmait. „Ha önarcképfestőként kudarcot is vallott, annál fényesebben diadalmaskodott az aranysisakos férfi másolatával. Ez a komor színekkel megfestett kiszolgált katona a feje körüli sötét derengéssel, az aranyosan izzó sisak látványos fényfoltjával, ez megszólalásig ő, az utolsó éveiben. És megint csak rébuszá formálta a kópiát. Az eredeti portré vonásai között ugyanis csalhatatlanul a saját pillantására ismerni: olyankor meredt így borúsán maga elé, amikor azt gondolta, nem nézik, s ki tudja, gondolatban merre járt. S míg az első önarcképéből sehogy sem tudta kiűzni a katonát, s ezért képtelen volt eljutni az önábrázolásig, addig itt, a pszeudo-Rembrandt, a számtalan amatőr által lefestett klisé másolása során csodás sikert arat, a festő győzedelmes-

kedik a katona fölött. Az élet igazsága sokszor olyasmiben rejtőzködik, aminek nem jutna eszünkbe autenticitást tulajdonítani. Ott, ahol kijátssza a morált és annak fekete-fehér kategóriáit. Az élet is csak úgy dolgozik, mint afféle másoló festő: a látszatra bízza, hogy megmutassa az igazságot.” (355–56.) A problémát az okozza, hogy a szerző végig összerosni látszik a katonaságot és a háború élményét, pedig az általa elmesélt történetből éppen az derül ki, hogy a látszattal ellentétben *nem* a háború volt nagyapja meghatározó élménye. Nem a háború hozta elő belőle a katonát, hanem a gyerekkorában látott és megtapasztalt szegénység, főleg apja korai halála és anyjának kényszerű újraházasodása (valamint mély katolicizmusa és a belénevelt patriotizmus), vagyis a görcs már korábban, jóval a háború előtt ott volt benne – később pedig csak tovább fokozódott. Amikor halványulni látszott a háborús borzalmak emléke, felcsillant számára a boldogság reménye, az 1919-es spanyolnátha járvány azonban elragadta tőle élete szerelmét. Ezt a csapást már végképp nem tudta feldolgozni, lelki egyensúlyamegbillent, amit még keményebb önmegtartóztatással kompenzált. Kötelességtudatból elvette meghalt szerelme vénlány-nővérét, de szinte sohasem nyúlt – vagy nyúlhatott – hozzá (ahogy saját édesanyja nem engedte, hogy megérintse a második férje: ilyen rejtélyes incidenciákból sok van a könyvben). Rajzolni pedig apja példáját követve már egész kis korában elkezdett, és rögtön megtapasztalta a korlátait ezen a téren... A szerző-elbeszélő viszont úgy szerkeszti meg vagy át nagyapja élettörténetét, hogy minduntalan a háború, a háború pokla tolokodik az előtérbe, mintha mindenre az lenne a magyarázat. A könyv vége felé például így fogalmaz: „Végigkísérte az életét egy ellentmondás, hánykódott ide-oda a kényszerű katonaélet és az áhított művészlét között. Háború és terpentin.” (356.)

A művön végigvonuló motívumsorok többségével is ezt a képletet sulykolja. Talán a legfeltűnőbb, hogy mekkora hangsúlyt kap nagyapja gyerekkori látogatása a zselatingyár poklába – bűzlő és rothadó állattetemek, testrészek mindenhol (amelyekből azonban az életet megszépítő-megédesítő dolgok készülnek). A könyvben ez nyilvánvaló előképévé válik a világháború rettenetének (amely viszont megtanította rá a nagyapát, hogy örülni tudjon az élet szépségének). De a Hertmans emlékeiben felmerülő, a nagyapa által mélyen csodált Rembrandt-kép, a *Mészárszék* gyakori emlegetése is ide tartozik. Ahogy talán az is, hogy a „finomfestő” nagyapa, aki megvetette a modernizmust, élete vége felé egy ideig, már félvakon, csak pacsmagol, az ujjával kitapintva azonosítja a festékek színét, és ken fel őket a vászonra alig felismerhető foltokban. Végül a könyv zárata is a háború mindent meghatározó és mindent megmagyarázó voltát hivatott kiemelni. Az utolsó, elképzelt jelenetben a nagyapa feljut a mennybe, és jelentkezik Szent Péternél: pontosan úgy viselkedik, mint egy első világháborús flamand katona a sorozóbizottság vagy feljebbvalói előtt. A huszadik századi történet, amelyet rendkívüli megelevenítő erővel mesél el a könyv, sokkal bonyolultabb és mélyebb annál, mint amit a nagyapja életének hangsúlyait a címadással, a motívumszövéssel, ellenpontozással, a pendant-okkal stb. megteremtő, szerette sorsát a háború képzete köré csoportosító szerző-elbeszélő következtetésként, tanulságként a maga és az olvasó számára levon belőle.

Urbain Martien élettörténete minden bizonnyal a feledés homályába veszett volna, ha nem épp az író-unoka lett volna az a családból, akit bántott és nyugtalanított, hogy milyen keveset tud a sorsáról. Úgy érezte, nem tudja másként megírni (és/vagy közölni?) nagyapja élettörténetét, csak ha át-, illetve újrírja. Elkészült a nagyapja – nyilván kicsit rá, az őt újrafestő unokára emlékeztető – alakját a középpontba állító freskó restaurálásával. Nem az a bajom, hogy a színei nyilván kicsit élénkebbek lettek az eredetinel, amelyet nem is ismerhetünk, hanem hogy ott maradt az állványzat, vagy legalábbis a műben sok minden egy állványzat benyomását kelti. Szívesebben nézegetném e nélkül, és azt hiszem, nem tévedek, hogy pusztá szerkesztéssel, bizonyos szakaszok egyszerű elhagyásával elő is lehetne állítani a könyvnek egy ilyen változatát, anélkül tehát, hogy bele kellene nyúlni Hertmans (és magyar fordítója) csodaszép mondataiba.